

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Dar keletas žodžių apie diplomatijos šefą

2013-06-03

ŽURNALAS: KNYGŲ AIDAI

TEMA: Istorija

AUTORIUS: Arūnas Streikus

DATA: 2013-06

Asta Petraitytė-Briedienė,

Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas

Stasys Lozoraitis (1940–1983),

Vilnius: Versus aureus, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių išėivijos institutas, 2012, 408 p., [700] egz.

Dailininkas Saulius Bajorinas

Lietuvos diplomatinės tarnybos (toliau LDT) (iš)-likimo po valstybingumo praradimo istorijos rašymas nuo XXI a. pradžios išsiskleidė į atskirą šiuolaikinės Lietuvos istoriografijos mozaikos segmentą. Besibaigiant 2012 m. į jį buvo įklijuotas dar vienas ryškus gabalėlis – ilgai laukta studija apie pagrindinį tarnybos veikėją – Stasį Lozoraitį¹. Viršelio dizainu ir spalvomis atkartojantis prieš keletą metų išleistą, diplomatijos šefo sūnaus – ambasadoriaus Kazio Lozoraičio atminimui skirtą knygą², žanro ir turinio požiūriu – tai visiškai kitokio pobūdžio leidinys. Jo autorė jau beveik dešimtmetį nuosekliai tyrinėja LDT veiklos paveldą, todėl knygą apie LDT šefą drąsiai galima vadinti gerai subrendusiu, kryptingų studijų apibendrinimo vaisiumi.

Dėl objektyvių aplinkybių monografijos autorė turėjo gerokai daugiau galimybių negu anksčiau šia tema rašiusieji pasinaudoti išlikusiais šaltinių klodais, be kurių kokybiška LDT istorijos rekonstrukcija būtų sunkiai įsivaizduojama. Visų pirma, per keletą pastarųjų metų į Lietuvą sugrįžo ir buvo tinkamai sutvarkytas 1940–1990 m. veikusių pasiuntinybių (Londone, Vašingtone, Paryžiuje) ir konsulatų (Niujorke, Čikagoje, San Paule), diplomatų (paties Stasio Lozoraičio, Alberto Geručio) ir su jais artimai bendravusių/konfliktavusių išėivijos politinių veikėjų (kun. Mykolo Krupavičiaus, Petro Karvelio, Zenono Ivinskio, Vaclovo Sidzikausko) archyvinis palikimas. Astai Petraitytei-Brėdienei dauguma išvardytų archyvinių fondų irgi gerai pažįstami, nors priekabesniam vertintojui (prie tokių, deja, tenka priskirti ir save) būtų įdomu sužinoti,

kodėl kai kurie iš jų – pasiuntinybės Paryžiuje, Ivinskio ir Sidzikausko – taip ir liko už studijos autorės dėmesio ribų. Antra, būdama Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių Išeivijos studijų instituto darbuotoja, ji galėjo visiškai nevaržomai naudotis šio instituto archyve saugomais Išeivijos politinių veikėjų ir diplomatų fondais (knygoje naudoti dokumentai iš 12 asmenų fondų), kurie ne visada lengvai prieinami ne saviesiems.

Gausią, tačiau sausoką archyvinę medžiagą, kuri yra svarbiausias kuriamo pasakojimo apie LDT šefą ramstis, knygoje labai pagyvina nuotrupos iš autorės 2007–2011 m. darytų interviu su Lozoraitį ar jo kolegas diplomatus neblogai pažinojusiais asmenimis (iš viso apklausta 11 respondentų). Be jau paminėtų, plati ir kitų į tyrimo lauką patekusių tradicinių šiuolaikinės istorijos šaltinių paletė: periodinės spaudos leidiniai, publikuoti atsiminimai, laiškų ir dokumentų rinkiniai, o tai neleidžia suabejoti aptariamoms studijos akademinio svoriu. Kita vertus, ir pati autorė aiškiai suvokia jos dispozicijoje esančių šaltinių ribas. Apibūdindama jos tyrimui svarbiausią LDT šefo Lozoraičio archyvinį palikimą, Petraitytė-Brėdienė priversta pripažinti, kad „kai kurių dalykų, kurių tikimasi, šiame archyve beveik nėra (pavyzdžiui, apie Lozoraičio ryšius su kraštu, su Jonu Deksnium ar su slaptosiomis užsienio tarnybomis). Tai sritis, apie kurią buvo linkę nutylėti ne tik pats Lozoraitis ir jo kolegos diplomatai“ (p. 21). Todėl šiek tiek gaila, kad autorė nemėgino ieškoti alternatyvų, kurios galėtų padėti užpildyti šias spragas, pavyzdžiui, nuosekliau susipažinti su Lietuvos ypatingajame archyve išlikusiais dokumentais, fiksuojančiais KGB vykdytą Išeivijos ryšių su okupuotu kraštu kontrolę, ar pasitelkti platesnį išlikusių liudijimų apie šiuos dalykus spektrą.

Kaip ir buvo galima tikėtis, daugiausia vietos knygoje skirta pagrindiniam Lozoraičio veiklos barui – LDT ir jos šefo veiklos po valstybės okupacijos problematikos analizei. Tam yra skirti keturi iš septynių skyrių, kuriuose aptariamas LDT reorganizavimas okupuotos valstybės atstovavimui, LDT veikimo specifika, LDT šefo vieta tarnybos viduje ir jo santykiai su kolegomis, didžiausios krizės LDT istorijoje. Kiti knygos skyriai papildo pagrindinę pasakojimo giją tais Lozoraičio gyvenimo ir interesų objektais, kurie buvo glaudžiai persipynę su LDT šefo pareigų vykdymu. Pirmajame skyriuje punktyriškai nubrėžti knygos herojų nepriklausomybės metais supusios aplinkos ir jo karjeros valstybės tarnyboje kontūrai. Šeštajame skyriuje nagrinėjamos Lozoraičio santykių su politiniais Išeivijos veiksniais peripetijos, o septintajame mėginta plačiau pristatyti istoriografijoje iki šiol bene mažiausiai tirtus LDT šefo idėjinius orientyrus. Be studijų užbaigiančių lakoniškų apibendrinimų, knygoje taip pat galima rasti ir tris priedus: 1940 m. birželio 1 d. užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio telegramos apie Lozoraičio paskyrimą LDT šefu tekstas, 1940 m. rugsėjo 3 d. Lozoraičio *pro memoria* apie Lietuvos atstovybės Romoje atėmimo aplinkybes ir 1949 m. vasario 14 d. duotas Lozoraičio interviu laikraščiu *Mintis*. Priedai nėra labai vertingi, tad jų įkliją galima suprasti tik kaip norą papildomai pažymėti knygos herojui svarbius jo gyvenimo slenksčius.

Skaitytojui, perskaičiusiam tikrai nebe pirmą (tikiuosi, dar ir ne paskutinį) LDT veikimą Išeivijoje formavusių veikėjų istoriją mėginantį papasakoti tekstą, pirmiausia natūraliai kyla klausimas, ką gi nauja (kitaip) jo autorė pasako apie taip kruopščiai jos ištyrinėtą objektą. Reikia pripažinti, kad knygoje iš tikrųjų cituojama ir komentuojama daug istorikų dar nenučiupinėtų archyvinių dokumentų, atveriančių mažai žinomas, tačiau įdomias diplomatų refleksijas vienu ar kitu klausimu, jų padarytus išmintingus ir nevisai veiksmus. Pavyzdžiui, skyriuje apie Lozoraičio veiklą Antrojo pasaulinio karo

metais plačiai aptariama 1940 m. liepos 5 d. jo parengta *pro memoria*, kurioje labai blaiviai vertinama Lietuvoje susiklosčiusi padėtis ir turbūt pirmą kartą aiškiai pasakoma, kad užsienyje likę Lietuvos diplomatai negali „pripažinti svetimos valstybės jėga padiktuotos valdžios legalia Lietuvos vyriausybe“ (p. 51). Lietuvos vyriausybės veiksmus sovietų agresijos akivaizdoje retrospektyviai kritikuojantiems istorikams ne pro šalį būtų susipažinti ir su dar 1941 m. pabaigoje laiške Povilui Žadeikiui išsakytu tvirtu Lozoraičio įsitikinimu: „kad ir kokią tobulą vidaus politinę santvarką būtumėm turėję, ji nebūtų apsaugojusi mus nuo Maskvos bolševikų užpuolimo bei okupacijos“ (p. 63). Tiesa, kai kuriais atvejais autorės noras pasigirti „atradimais“, deklaruojant, kad tam tikras dokumentas cituojamas pirmą kartą, kyla tik dėl neatidaus kolegų rašinių skaitymo. Štai pristatydama 1960 m. balandžio 18 d. Stasio Antano Bačkio parengtą, LDT šefui adresuotą slaptą *pro memoria*, kuri neva atvėrusi Paryžiuje tuo metu kilusios LDT krizės užkulsius, Petraitytė-Brėdienė be jokio pagrindo teigia, kad apie ją „regis, iki šiol lietuviškoje historiografijoje nebuvo garsiau prabilta“ (p. 195)³.

Monografijos indėlis į istoriografinę diskusiją, kurioje svarstomi su LDT veiklos išėivijoje problematika susiję klausimai, yra žymiai sunkiau apčiuopiamas, kai reikia pasverti ne cituojamų dokumentų unikalumą, o pačios autorės interpretacijų ir išvalgų naujumą. Galima teigti, kad grynai diplomatinės Lozoraičio veiklos vertinimai iš esmės nekoreguoja istoriografijoje jau įsitvirtinusių teiginių⁴. Tuo tarpu knygoje išdėstyta LDT šefo santykių su VLIK ir kitais politiniais išėivijos veiksniais interpretacija atkartoja „santarvinę“ jos sampratą, prie kurios kūrybos savo laiku nemažai prisidėjo pats Lozoraitis. Šios versijos šalininkai visą kaltę dėl kilusio konflikto tarp LDT ir VLIK suverčia vien nepagrįstoms pastarojo pretenzijoms į politinės lietuvių tautos atstovybės statusą ir iš to kilusiam siekiui bet kokia kaina subordinuoti sau visą LDT. Pagal šią schemą valstybinio mąstymo platumu pasižymėjo vien LDT šefas, o VLIK veikėjai neva vadovavosi tik siaurais savo interesais, LDT šefas mėgino tartis, tačiau atsimušęs į VLIK atstovų kietakaktiškumą, buvo priverstas konfliktą išaldyti.

Gaila, kad autorei taip ir nepavyko išsivaduoti iš įsisenėjusių šio konflikto interpretavimo šampų, kad ji nemėgino juodai-baltais vertinimais grįstos schemos pakeisti labiau niuansuota samprata, kur būtų vienodai įsiklausoma į abiejų konfliktuojančių pusių dėstomus argumentus, ieškoma paslėptų jų elgesio motyvų, įžvelgiami pozicijų skirtumai kiekvienos pusės viduje. Akivaizdu, kad net ir pačios autorės turimi bei knygoje pateikiami duomenys liudija apie nevienodą diplomatų požiūrį į šio konflikto eigą, tačiau norėdama juos žūtbūt išprausti į išankstinę interpretacinę schemą, kur aiškiai matomi teigiami ir neigiami herojai, ji svarsto mažai tikėtinas politinio sąmokslu teorijas, ignoruodama pačių diplomatų išsakytus kitokio požiūrio motyvus. Knygos poskyryje „Svetimas tarp savų“ autorė taip aiškina kai kurių „savųjų“ nukrypimo nuo bendros linijos priežastis:

B. K. Balutis, taip pat dr. S. Bačkis ir P. Žadeikis, manė, kad S. Lozoraitis turi derėtis ir susitarti su VLIK. Jų manymu, S. Lozoraitis be reikalo įsivelia į partinius žaidimus, kas jam, kaip LDT šefui nederėtų. Sunku vienareikšmiškai atsakyti, kodėl LDT viduje būta šių skirtumų. Gal kai kurie diplomatai bandė laviruoti tarp šefo ir VLIK, turėdami tarp pastarųjų partinių bendraminčių, o gal taip kai kurie jų gynė savo oficialiai pripažįstamus juridinius įgaliojimus, nenorėjo kištis į neišsprendžiamą konfliktą, taip į avansceną išleisdami tik LDT šefą. (p. 319)

Toliau ieškodama galimų nesutarimų priežasčių, Petraitytė-Brėdienė rašo apie kartų skirtumus, asmenines simpatijas bei antipatijas ir kitus dalykus, tačiau visiškai nesvarsto ne vieno konflikte dalyvavusio ar jį iš šalies stebėjusio išsakyto apgailestavimo, kad ginčas su VLIK, į kurį Lozoraitis įvėlė LDT, pastarajai pakenkė daugiau nei galima reali ar tik įsivaizduojama Lietuvos diplomatų priklausomybė nuo VLIK.

Kad monografijoje daugiausia remtasi „santarvine“ Lozoraičio ir VLIK santykių interpretacija, nesunkiai išduoda ir skyriuje „S. Lozoraičio santykiai su išeivijos politinėmis grupėmis“ itin dažnai cituojama Liūto Mockūno knyga *Pavargęs herojus: Jonas Deksnys trijų žvalgybų tarnyboje*. Skaitytojui būtų daug įdomiau, o aprašomi įvykiai galbūt suspindėtų įvairesnėmis spalvomis, jeigu šios, anot Kęstučio Girniaus, *Weltanschauungskämpfer* dvasia⁵ parašytos, knygos argumentus autorė būtų pamėginusi sugretinti su kitokius matymo kampus reprezentuojančiais šaltiniais. Be recenzijos pradžioje minėtų, knygoje nepanaudotų archyvinių fondų, tokių liudijimų apstu ir nesunkiai pasiekiamų, publikuotų šaltinių rinkiniuose⁶.

Baigti visuomet norisi pozityvesne gaida, tad iš tikrųjų verta pasidžiaugti, kad ilgai brandintas, daug naujų šaltinių aprėpiantis tyrimas neliko užfiksuotas tik mažo tiražo disertacijos atspaudu pavidalu, bet ir pasieks platesnį skaitytojų ratą, taip plėsdamas žinias apie prieštarinę LDT istorijos laikotarpį ir galbūt išprovokuosiantis kokią istoriką parašyti kitokią vieno iškiliausių XX a. Lietuvos politikų biografiją. O kol tokios nėra, Astos Petraitytės-Brėdienės monografiją pagrįstai galima vadinti geriausia lozoraitianos studija.

¹ Knygoje taip niekur ir neužsimenama, kad ji yra parengta prieš daugiau nei metus apgintos disertacijos pagrindu.

² *Diplomatas par excellence: Kazys Lozoraitis, 1929–2007*, sudarė Giedrė Jankevičiūtė, Kaunas: Artuma, 2008.

³ Tos pačios šio dokumento eilutės pirmą kartą cituotos knygoje: Arūnas Streikus, *Diplomatas Stasys Antanas Bačkis*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007, p. 130.

⁴ Žr. Juozas Skirius, *Lietuvių visuomenininkas ir diplomatas Bronius Kazys Balutis (1880–1967): Tėvynei paaukotas gyvenimas*, Vilnius: Vaga, 2001; Laurynas Jonušauskas, *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla, 1940–1991*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2003.

⁵ Kęstutis Girnius, „Pavargęs, bet ne herojus...“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 1 (5), p. 152.

⁶ Pavyzdžiui: *Ugninis stulpas: 25 metai be Juozo Brazaičio: Laiškai, dokumentai, liudijimai*, sudarytojas ir redaktorius Vidmantas Valiušaitis, Kaunas: „Į Laisvę“ fondo Lietuvos filialas, 2000.

